

кие течения народников, социал-демократов, либералов и украинское национальное движение. Важной чертой процесса партийно-политической структуризации общества в рассмотренный период была относительная слабость умеренных течений, которые отображали интересы так называемого «среднего класса» и ориентированы на поддержку стабильного социально-экономического развития государства. Напротив, значительную популярность получают экстремистские силы, в том числе те, которые откровенно исповедовали террористические методы политической борьбы для достижения целей.

Ключевые слова: экстремизм, терроризм, политическая партия, леворадикальный.

Summary

Filonov A. Meaning and role of the left-wing radical organizations in a political life of the Russian empire (second half of the nineteenth century – beginning of the twentieth century).

The article discusses the factors of socio-political life in the Russian Empire in the second half of XIX beginning of XX c.c., which led to the emergence of radical left parties and movements, which are used in their activities of extremist methods of achieving political goals. Since the early 60-ies of the XIX century the empire gradually begin to form social movements and parties. Great impact in the society purchased the all-Russian political movements populists, social democrats, liberals, and the Ukrainian national movement. An important feature of the process of party-political structuring of society in the period under review was the relative weakness of the moderate currents that reflected the interests of the so-called “middle class” and oriented to support sustainable socio-economic development. In contrast, a significant popularity are extremist forces, including those who openly professed terrorist methods of political struggle to achieve goals.

Key words: terrorism, extremism, political party, left-wing radical.

Отримано 23.02.2013

УДК 342.132

Д. С. БАКАЄВ

Дмитро Сергійович Бакаєв, здобувач Запорізького національного університету

КОНЦЕПЦІЯ ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ У ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Зловживання правом уявляє собою одне з найцікавіших юридичних правових явищ. Водночас, деякі дослідники заперечують сам факт існування такого явища. Вони вважають, що неможливо заподіювати шкоду за допомогою здійснення права.

Як зазначає Г. Гуттеридж, зловживання правом є своєрідним «винаходом» юристів цивільного права, відсутнім у загальному праві¹. І хоча сама можливість зловживати правом, наданим для задоволення власних потреб або інтересів, викликає обурення, питання щодо визнання зловживання правом залишається досить дискусійним.

До недавнього часу питання наявності в правовій системі такого правового явища як зловживання правом не обговорювалась, проте, останнім часом, воно набуває все більшого розголосу як серед науковців так і серед громадян. І це пов'язано не тільки з постійним зростанням наявних прав і свобод, а й зловживання суб'єктивними й об'єктивними правами високопосадовцями, фахівцями з права, адвокатами, суддями тощо. На жаль, ці зловживання наявні не лише у цивільному праві, а й у інших галузях права, охоплюючи норми матеріального та процесуального права.

На нашу думку, розгляд та аналіз зловживання правом у різних правових системах надасть можливість розширити уявлення щодо змісту концепції зловживання правом у правовій доктрині України, певним чином виявити «слабкі» сторони вітчизняної правової системи, а також вжити необхідних заходів щодо запобігання та попередження такого негативного правового явища, як зловживання правом.

У дореволюційній і радянській, а також у сучасній вітчизняній та зарубіжній юридичній науці питання зловживання правом досліджували багато науковців, зокрема: М. М. Агарков, С. С. Алексєєв, М. І. Бару, Ж. Л. Бержель, С. Н. Братусь, О. В. Волков, Г. А. Гаджиев, В. П. Грибанов, В. Доманжо, В. І. Ємельянов, С. Г. Зайцева, М. В. Ібрагімова, П. А. Избрехт, Р. Ієринг, О. С. Йоффе, В. І. Крусс, В. Н. Кудрявцев, Н. С. Малєїн, О. О. Малиновський, Є. М. Офман, Й. О. Покровський, О. А. Поротікова, Т. Т. Полянський, В. А. Рясенцев, О. Ф. Скакун, К. І. Скловський, Є. А. Суханов, А. В. Юдін, Т. С. Яценко та багато інших. Значної віхою у розвитку загальної теорії права в Україні стало дослідження Т. Т. Полянського, присвячене розгляду, аналізу та структуризації проблеми зловживання правом.

Відсутність узгоджених підходів до розуміння сутності зловживання правом, особливостей виявлення та припинення окремих його проявів вимагає дослідження зловживання правом саме через проведення аналізу концептуальних засад його закріплення та кваліфікації правомірної поведінки в різних правових системах світу.

Здійснити теоретико-правове дослідження наукових підходів до розуміння концепції зловживання правом в англо-саксонській та романо-германській системах права.

З метою вдосконалення правової системи України та розуміння можливостей зловживання правом у вітчизняній правовій системі спробуємо здійснити аналіз концептуальних засад закріплення можливостей зловживання правом у правових системах світу, виділити їх особливості, а також на основі порівняльного аналізу виявити напрямки вдосконалення національної правової доктрини щодо зловживання правом.

На наш погляд, зловживання правом необхідно розглядати не лише з позиції конкретної галузі права, що врешті-решт призведе до однобічності поглядів, а й з позиції загальної теорії права у всьому різноманітті його проявів у правовій дійсності. Зловживання правом, також, необхідно розглядати не тільки як різновид правопорушення, а й як правомірну поведінку. Аналіз чинного законодавства, що регламентує поведінку (діяльність) суб'єктів, дає можливість виділити два типи правової поведінки, які визнаються зловживанням правом, а саме – правомірну (легальну) і протиправну. При правомірному зловживанні правом заподіюється шкода не охоронюваним законом відносинам, такі зловживання залежно від конкретних обставин можна розглядати виключно як аморальні або недоцільні. При протиправному зловживанні правом суб'єкт вчиняє протиправне діяння за допомогою реалізації власного суб'єктивного права, заподіючи шкоду охоронюваним законом відносинам, але початкова стадія його діяння знаходиться в межах закону.

Таким чином, розуміння концепції зловживання правом надасть можливості законодавчій класифікації зазначеного явища, вжиття необхідних засобів припинення та запобігання зловживанню правом, закріплення їх у відповідних нормах як загального законодавства, так і спеціального, що надасть можливості визначення певних особливостей цього явища та здійснювати його чітку кваліфікацію.

Історично в кожній країні діють свої правові звичаї, традиції, законодавство, юрисдикційні органи, сформувалися особливості правового менталітету, правової культури. Однак поряд з особливостями, і відмінностями в цих правових системах можна помітити і загальні риси, елементи подібності, які дозволяють їх групувати у «правові сім'ї» (правові системи у широкому розумінні), які об'єднують декілька близьких у правовому відношенні країн².

Найвідомішою є класифікація французького вченого Рене Давида, відповідно до якої виділяються: романо-германська правова сім'я, англосаксонська правова сім'я, релігійна правова сім'я (мусульманська, іудейська тощо), соціалістична правова сім'я, традиційна правова сім'я, деякі інші правові сім'ї³.

Аналіз особливостей реалізації концепції зловживання правом дозволив визначити найбільш цікаві особливості закріплення цього правового явища в англо-саксонській та романо-германській системі права. Разом із тим, варто відзначити, що в сучасній системі права таке жорстке розмежування не здійснюється оскільки під впливом глобалізації правові системи країн світу зближуються і збагачуються досвідом одна одної. З огляду на це, сучасна система права України оперує поняттями та явищами, характерними для обох провідних систем. Разом з цим, саме розмежування правових підходів до визначення і кваліфікації окремих форм зловживання правом, у різних правових системах, дозволяє глибше зрозуміти сутність явища, що є предметом дослідження, та визначити напрями подальшого розвитку концепції зловживання правом у правовій доктрині України.

Головною особливістю романо-германської правової системи є те, що основою права є правова норма, яка є загальним правилом поведінки, сформульованим законодавцем або уповноваженими ним органами та має узагальнений, абстрактний характер. Законодавець зазвичай формулює її як соціальну модель поведінки, як загальний масштаб, межу дозволеного («від» і «до»), не вдаючись до перерахування приватних випадків, варіантів поведінки. Таким чином, законодавець встановлює межі здійснення права. При зловживанні правом порушуються межі здійснення суб'єктивного права, у тому розумінні, що діяння здійснюються з метою перешкоджання здійсненню прав, визначених законодавством, іншими уповноваженими суб'єктами та з порушенням мети, визначеної нормативно-правовими актами⁴.

Водночас, узагальнений характер надає нормам і негативні риси: чим більш загальною є норма, тим важче її застосовувати на практиці. Виникає серйозна проблема її конкретизації та тлумачення. Для цього використовується безліч прийомів та способів тлумачення, які дозволяють уточнити волю законодавця. Таким чином, судовими, адміністративними, іншими органами розробляється безліч вторинних норм, положень, які роз'яснюють та конкретизують положення законів. Вони, з точки зору своєї юридичної сили, поступаються законам і в окремих випадках суперечать останнім. Цікаво, що в окремих випадках, саме прийняття таких актів є проявом зловживання правом з боку органів правозастосування.

Іншою особливістю країн романо-германської правової системи є те, що право поділяється на публічне і приватне. У публічному праві переважають імперативні норми, які не можуть бути змінені або доповнені учасниками правовідносин. Приватне право опосередковує відносини між рівноправними незалежними суб'єктами. Тут переважають диспозитивні норми, що діють лише в тій частині, у якій вони не змінені або не скасовані їх учасниками.

Вважаємо, що наявність диспозитивних норм, тобто можливості уповноваженої особи діяти на свій власний розсуд, надає цій особі певну свободу у виборі варіантів поведінки. Якщо суб'єкт має юридично визнану свободу, з'являється можливість на законних підставах зловживати нею.

Розглянемо англо-саксонську правову систему. Основною особливістю англосаксонській правової системи є те, що в праві існує два види норм: законодавчі і прецедентні. Законодавчі являють собою (як і в романо-германській правовій системі) правила поведінки загального характеру. Прецедентні – певні частини

судового рішення у конкретній справі. Англійські юристи відносять до прецедентної норми (“ratio decidendi”), по-перше, юридичний висновок у справі і, по-друге, аргументацію та мотивацію рішення. Ці два елементи складають сутність рішення. Інша його частина є «одночасною промовою» (“obiter dictum”). Вона має лише переконливий характер та не є обов’язковою для інших судів. В основі суджень, висновків по справі лежить аналіз окремого випадку, казусу. Суддя застосовує конкретний випадок не до вже готової норми, а до казусу, який стався раніше, а також випадку, що має правове значення, та встановлює їх схожість та подібність, після чого виносить рішення висновок щодо можливості віднести прецедент до розглянутої ним справи або неможливості.

У цьому аспекті варто погодитися з позицією К. І. Скловського, відповідно до якої тільки суддя в кожному конкретному випадку, після детального аналізу фактичних обставин справи і їх порівняння з відповідними правовими нормами, може дійти висновку про наявність або відсутність факту зловживання суб’єктивним правом⁵.

Найбільш важливим в англосаксонському праві є, як уже зазначалося, наявність судового прецеденту. Саме він довгий час був головною формою вираження і закріплення англійського права. Наприклад, в Англії прецеденти створюються тільки вищими судовими інстанціями: Палатою лордів, Судовим комітетом Таємної Ради (у справах держав – членів Співдружності), Апеляційним судом та Високим судом. Суди нижчої інстанції прецеденти не створюють. Англійське правило прецеденту свідчить: вирішувати так, як було вирішено раніше (правило “stare decisis”). Воно має імперативний характер, тобто кожна судова інстанція зобов’язана додержуватися прецедентів, вироблених вищим судом, а також створеним нею самою.

На нашу думку, для правильної кваліфікації діянь, що містять ознаки зловживання правом, суддівський розсуд, який спирається на правило “stare decisis”, є насправді благом та можливістю запобігати випадкам зловживання правом учасниками правовідносин.

Крім того, виділяється автономне законодавство – акти місцевих органів влади, які діють на відповідній території установ, організацій (англіканської церкви, профспілок, залізничних, будівельних, транспортних, газових компаній, Юридичного товариства тощо). Вони приймають рішення, які є обов’язковими для їх членів та користувачів їх послуг. Юридична сила таких актів поступається силі актів Парламенту і делегованого законодавства. За ієрархією вони наближаються до актів правозастосовних органів.

Водночас, позитивні зміни щодо закріплення зазначених принципів знайшли й у чинному законодавстві. Вони закріплені у Законі України від 17 травня 2012 р. № 4722-VI «Про правила етичної поведінки». Суб’єкти, на яких поширюється дія цього Закону (державні службовці державних органів, військовослужбовці, особи рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ тощо) повинні сумлінно, компетентно, вчасно, результативно і відповідально виконувати службові повноваження, рішення та доручення органів і осіб, яким вони підпорядковані, підзвітні або підконтрольні, не допускати зловживань⁶.

Особливе місце в англосаксонському праві займає юридична доктрина. Якщо в романо-германській правовій системі вона не є самостійною формою вираження і закріплення юридичних норм, хоча і має в ній визначальну роль, то в англосаксонському праві деякі літературні джерела мають загальне визнання і застосовуються при вирішенні конкретних справ. До таких джерел відносяться старовинні керівництва з загального права, написані найавторитетнішими англійськими юристами, найчастіше суддями. Значення цих джерел полягає не стільки у теоретичних судженнях авторів, скільки в представлених у них обов’язкових прецедентах, які приводяться і аналізуються вченими. Наприклад, найбільш авторитетне джерело “Institutes of the laws of England”. Як зазначають самі англійські юристи, вона цитується в судах частіше, ніж будь-який інший збірник прецедентів. Сучасні ж наукові керівництва як первинні джерела англосаксонського права не виступають, вони мають лише переконливе значення при вирішенні судових справ.

На нашу думку, в українській правовій доктрині зазначені джерела права мають певні особливості. Так наприклад, судами першої інстанції при розгляді справ широко застосовуються постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ та Верховного Суду України, а також правові висновки Верховного Суду України. Отже, в чинному вітчизняному законодавстві посилення на обов’язковість правозастосування таких актів немає.

Підсумовуючи, можна сказати, що:

- 1) наявність багатьох підзаконних нормативно-правових актів може надавати особі можливість зловживання ними;
- 2) наявність диспозитивних норм може надавати можливість особі, маючи законні підстави, зловживати своїми правами;
- 3) для правильної кваліфікації діянь, що містять ознаки зловживання правом, суддівський розсуд є благом та можливістю запобігати випадкам зловживання правом учасниками правовідносин.

Таким чином, виходячи з проведеного дослідження, можна дійти висновку, що розгляд та аналіз зловживання правом у різних правових системах надає можливість розширити уявлення щодо концепції зловживання правом в правовій доктрині України, подивитись на існуючу правову систему під іншим кутом, виявити «слабкі» та «сильні» сторони вітчизняного законодавства.

Встановлено, що застосування в теорії права порівняльного аналізу дозволяє здійснити більш глибоке дослідження такого правового явища, як зловживання правом, зрозуміти його правову природу та визначитись із можливими заходами та засобами подальшого запобігання зловживанню правом у науковій та правозастосовній діяльності.

¹ Gutteridge H. C. Abuse of Rights, 5 Cambridge L. J.22, 44 (1933–1935).

² Алексеев С. С. Теория государства и права [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.vuzlib.org/beta3/html/1/14809>

³ Рене Давид. Основные правовые системы современности [Электронный ресурс]. – М., 2009. – Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki>

⁴ *Малиновский А. А.* Злоупотребление правом (новый подход к проблеме) [Электронный ресурс] // Право и политика. – № 6. – 2000. – Режим доступа: forum.yurclub.ru/index.php?app=core&module=attach...id...

⁵ *Скловский К. И.* О применении норм о злоупотреблении правом в судебной практике // Вестник ВАС РФ. – 2001. – № 2. – С. 45–49.

⁶ Закон України «Про правила етичної поведінки» від 17.05.2012 № 4722-VI // Урядовий кур'єр. – 2012. – № 116.

Резюме

Бакаєв Д. С. Концепція зловживання правом у правовій доктрині: порівняльно-правовий аспект.

У статті досліджуються теоретичні підходи до визначення концепції зловживання правом. Автором здійснюється порівняльний аналіз зловживання правом у романо-германській та англосаксонській правових системах. На основі проведеного аналізу зазначаються особливості кваліфікації зловживання правом у зазначених правових системах.

З'ясовано, що на можливість уповноваженої особи зловживати наданими правами впливають як об'єктивні, так і суб'єктивні фактори. Вибір способу реалізації наданого права залежить, тією чи іншою мірою від вибору конкретного суб'єктивного права та способу його реалізації. Встановлено, що чим більше прав надається особі об'єктивним правом, тим більше у неї виявляється можливостей зловживати наданими суб'єктивними правами. Таким чином, можливість зловживання правом залежить від багатоваріантності суб'єктивних прав, визначених об'єктивним правом. На основі проведеного дослідження на фоні англосаксонської правової системи визначаються проблеми та перспективи подальшого розвитку вітчизняної концепції зловживання правом та можливості запобігання такому правовому явищу, як зловживання правом.

Ключові слова: зловживання правом, суб'єктивне право, об'єктивне право, межі здійснення права.

Резюме

Бакаєв Д. С. Концепция злоупотребления правом в правовых доктринах: сравнительно-правовой аспект.

В статье исследуются теоретические подходы к определению концепции злоупотребления правом. Автором осуществляется сравнительный анализ злоупотребления правом в романо-германской и англосаксонской правовых системах. На основе проведенного анализа определяются особенности возможности злоупотребления правом в указанных правовых системах.

Выяснено, что на возможность уполномоченного лица злоупотреблять предоставленными правами влияют как объективные, так и субъективные факторы. Выбор способа реализации предоставленного права зависит, в той или иной степени, от выбора конкретного субъективного права и способа его реализации. Установлено, что чем больше прав предоставляется лицу объективным правом, тем больше у него оказывается возможностей злоупотреблять предоставленными субъективными правами. Таким образом, возможность злоупотребления правом зависит от многовариантности субъективных прав, определенных объективным правом. На основе проведенного исследования на фоне англо-саксонской правовой системы определяются проблемы и перспективы дальнейшего развития отечественной концепции злоупотребления правом и возможности предотвращения такого правового явления, как злоупотребление правом.

Ключевые слова: злоупотребление правом, субъективное право, объективное право, пределы осуществления права.

Summary

Bakaiev D. The concept of abuse of right in legal doctrine: comparative legal aspect.

The article investigates the theoretical approaches to the definition of the concept of abuse of law. The author carried out a comparative analysis of the abuse of the law in the Roman-Germanic and Anglo-Saxon legal systems. On the basis of this analysis are defined especially for the misuse of law in the legal system.

Found that the ability of the authorized person to abuse the rights granted to affect both objective and subjective factors. Choice of method depends on the implementation of the rights granted, to some extent, on the choice of subjective rights and how to implement it. Found that more rights will be granted to the objective law, the more it appears to be possible to abuse the subjective rights granted. Thus, the possibility of abuse of the law depends on the multi-variance of subjective rights, the definition of objective law. Based on the research on the background of the Anglo-Saxon legal system to identify problems and prospects of further development of the concept of domestic abuse of the right and the possibility to prevent this legal phenomenon of abuse of right.

Key words: abuse of discretion, subjective right, objective law, the limits of the law.

Отримано 12.03.2013